

Jaka Müller
Jezik višenjskega Duhana

Kritični zapis o jeziku narečnih besedil Duhana iz Višnje Gore Mibaele Zajc-Jarc obravnava zapisovanje polglasnikov, zvočnikov, dvoustničnega u, a < o, jata, u < o, dvoglasniških ie oz. uo, -u; zapisovanje naglasnikov in glosarij. Za zapisovanje ŷ se predlaga črka u.

This critical review of the dialectic language in the book "Duban iz Višnje Gore" by Mihaela Zajc-Jarc deals with the transcription of reduced vowels, voiced consonants, the bilabial u, a < o, yat, u < o, the diphthongal ie and uo, -u, as well as with stress marks. It also includes a glossary. For transcribing the sound ŷ the author suggests the letter u.

Vsebinska urednica zbirke *Glasovi* me je aprila 1993, pred oddajo *Duhana iz Višnje Gore*, poprosila, da pregledam tipkopijski stališčni zapis narečja in ga nekoliko uredim. Po dveh, treh dneh, kolikor sem dobil časa, sem v odgovoru predlagal, naj avtorica, zbiralka in zapisovalka Mihaela Zajc - Jarc ves *Duban* prevede v knjižni jezik. Zelo so me namreč motili nedosledno in neurejeno (ne)zapisovanje polglasnikov, akanja, odrazov jata, preglasevanja in dvoustničnika, dosledno neupoštevanje dvoglasnikov uo oz. ie ter ohranjanje izglasnih nenaglašanih u-jev v dajalniku oz. mestniku ednine samostalnikov moškega in srednjega spola namesto narečnih i-jev. Motile so me tudi knjižne besede v sicer narečnih besedilih. Sploh pa se mi je zdelo, da zapisi v narečjih zamegljujejo in ovirajo stik s sicer zanimivimi ljudskimi stvaritvami. Mojega predloga urednica seveda ni sprejela, zapisovanje polglasnika ter opisnega deležnika v *Dubanu* pa je izboljšala pregledovalka dialektologinja.

Narečni duh *Duhana* pa me je vendarle omamilo in prebral sem še nekaj knjig iz zbirke *Glasovi*. V njih je narečje omejeno na barvanje z besednim zakladom, v drugih je razširjeno tudi na glasovno barvanje, iz Savla v Pavla pa me je spreobrnila Marija Cvetek s svojimi pravljočami. Bohinjskega narečja ne znam, vendar mi besedila,

zapisana v njem, niso meglila vsebine. Nasprotno: prav narečje s svojim besediščem, skladno in dovoljšno glasoslovno urejenostjo krepi ustvarjalno pristnost in neposrednost.

Zbirka *Glasovi* z objavljanjem ljudskih besedil, zapisanih v narečjih, odpira nove, rekel bi narodoslovne, ne samo folklorizirajoče razsežnosti ljudske ustvarjalnosti, in sicer predvsem na stopnji predizročilnosti oz. ožje kolektivizacije - obenem pa bogati in širi tudi narodno jezikovno kulturo, ko dviga naše pepelke - narečja na višjo, pisno ravnino zavesti. Seveda pa se ob prenašanju govorne jezikovne resničnosti v pisno obliko pojavljajo težave, podobne Trubarjevim: kako sistemsko urejeno, vendar ne znanstveno, zapisovati besedilne dogodke?

Avtorica - zbiralka se v knjigi sklicuje na starostne, družbene, izobrazbene, prostorske in tudi časovne različice, skratka, na narečno individualizacijo, ki sega tako daleč, da se tudi ista beseda ob neposredni ponovitvi lahko glasi drugače. Jezikovna pregledovalka *Dubana* opozarja, da višenjščina ni narečje zapisovalkega otroštva. To potrjuje tudi vrsta objavljenih besedil, npr. 71, opozarja pa tudi na možnost vpliva višnjanske purgarske zavesti. Vse take pomisli so seveda mogoče, toda ob predstavitvi *Dubana* v grosupeljski knjižnici je recitatorica brala besedila v čistem narečju, to je s "popravki" vseh sistemsko neustreznih zapisov. Če se zapisovalec spusti na raven govorca, je seveda načelno mogoča vsakršna narečno-knjižna makaronščina, toda takega zapisa ni mogoče govorno obnoviti. V narečju obstajajo izgovorne različice, toda zapisovalec se mora odločiti, katere bo v posameznem besedilu ohranil in katere bo posistemil. Mora pa si tudi sestaviti pravila pisnega sistema, in sicer s črkopisom, ki bo imel čim manj posebnih, od knjižnega jezika različnih znamenj.

Tako je jezikovna pregledovalka za zapisovanje polglasnika z znamenjem ə na str. 155 postavila načeli nerazumljivosti in neizgovorljivosti (položaj med nezvočniki) ali naglašenost, pred zlogotvornimi zvočniki l, r, m, n pa se polglasnik ne izpisuje.

S temi pravili se je zapis bistveno izboljšal, čeprav je ostalo še precej nedoslednosti: neustrezno zapisovanje polglasnika s knjižnim e: *seggečkala* 27 (v istem besedilu: *səgəčkat*), *sem bla*, *dandəngs* 40, *pekiū* 25, *stədenček* 41, *maček* 43. V višenjski dolenjščini obstajajo tri položajno vezane različice polglasnika, poleg srednjega (*krubək*), še ijevsko oz. ajevsko obarvanega: *služət* 29, *petkəb* 41 je polglasnik ijevski, v *pərt*, *uməru* pa ajevski. Zapisovanje teh različic v narodoslovnem zapisu mogoče lahko zanemarimo - čeprav se oddaljujemo od sicer naglašene zapisovanja govorne resničnosti - toda ajevski polglasnik je v *Dubanu* nekajkrat zapisan z znamenjem a: *garb* 69, *garm* 70, *čartari* 91 (glasovna harmonija?), navadno /čitarti/. Na natančnejše izgovorne posebnosti bi bilo dobro opozoriti v dodanem slovarčku.

Pravila o zapisovanju /l/, /r/, /ŋ/, /ŋ/ brez polglasnika kršijo: *masəlc* 17, *prjatəlcam* 24, *vzdigəlni* 46, *ənkul* 24. Ajevsko obarvan polglasnik pred zvočnikom kažeta zapisa *ənkul* 25 in *aldjé* 23 - prva beseda je v slovarček sprejeta samo pod *nkul*, druga pa je v njem celo iztočnica, ob kateri je navedena tudi bolj rabljena oblika *ldjé*. Iztočnice *ldjé* slovarček nima.

Glede na postavljeno pravilo bi se zapisano *flk* moralo izgovarjati /fəlk/, v resnici pa se izgovarja /flək/, kot bi moralo biti tudi zapisano oz. /flik/. Podobno nepravilen je tudi zapis *vən* 27, namesto *vn*. *Dedəndu* 40 bi se moral zapisovati kot *Dedndu* 69.

Poknjiženo je *angelčki* 40, *sedeminštrdeset* 88. Različica *dərva* 25 in *drva* 27 bi bila upravičena ob različnih naglasnih mestih, toda prva oblika bi morala biti zapisana *d̄rva*. Naglasno znamenje manjka še pri *uməru* 17, *umərli* 27, *napəru* 19, namesto *u grmu* 32 bi bilo pravilno *u gərmi/u ḡarmi*.

Različici zapisovanja enočrkovnih besed kot: *kə sma* 37 : *k sma* 37; *kə sta* 25 : *k sta* 27 so odvisne od samostojne oz. povezane izgovorjave, na kar bi bilo dobro posebej opozoriti v spremnem besedilu.

Po besedah pregledovalke se opisni deležnik za moški spol ednine /u/ piše z v, opisni deležnik, ki se izgovarja /u/, pa z u, kar je dobro rešeno, še bolje pa bi bilo pisati u v vseh primerih, saj je osnovno načelo zapisovanja narečij fonetično. Toda zapisi: *autocejsa* 70, *trauniček* 70, *arabul* 72, *austrijski* 91 so v nasprotju s sprejetim načelom. Še grše napake so: *šev* 28, 43 namesto *šu*, *imev* 73 namesto *imeu/jmu/mu*; ter celo *stokla* 46 namesto *stovkla*. Tudi vzglasni predsglasniški knjižni v se navadno izgovarja kot /u/: *use* 26, čeprav je v govorni verigi mogoč tudi narečni izgovor *usu* 25, *vsega* 23, *vzev* 25. Toda pravopis *Dubana* medbesednega in izglasnega prilikovanja navadno ne upošteva: *adta druge* 95, *jez vse apravn* 95, *pagreb* 91, pač pa: *jajmu* 95.

Zapisovanje akanja ne bi smelo povzročati težav: kjer se govori a, se zapiše a, vendar je v jeziku *Dubana* veliko nedoslednosti: *Hude oči* (naslov) : *bude ači* (v besedilu); *ja* : *jo* 32; *sa, sma* : *so, smo* 24; *Graznikov* : *Groznikov* 26. Celo v isti besedi je prednaglasni knjižni o napisan narečno pravilno, kratkonaglašeni knjižni o, ki se v doljenščini prav tako áka, pa ne: *atrok* (im. ed.) 40. Zlasti redki so zapisi izglasnega -o kot a: *cujo* 17, *platno* 21, *pod Višjo Garó* 40, pa tudi *po* 24, *do* 24 ipd., kar kaže na sistemski vpliv knjižnega jezika.

Narečni odraz jata se zapisuje z ej, vendar na mnogih mestih govorno ni uresničen: *pesm* 19, *smreke* 25, *res* 29, *breg* 26, *kres* 32. Zlasti opazen je v nikalnici *nej* 26, *nejsa* 32, zato ga narečni govorniki včasih radi poknjižijo: *nisa* 19, 41, *nisma* 24.

Ukanje je sistemsko nekoliko trdneje ohranjano kot akanje: *cuprnc* 19, *gavurli* 23, *blu* 23, *lepu* 24, *nuč* 27 - kjer je povsod naglašen, pa *malinuje* 23 ipd. - vendar beremo tudi: *skoz* 27, *to je blo* 29, *noč* 34 in celo *kdor* namesto *gdur*.

Izglasnemu knjižnemu -u -ju dajalnika in mestnika ednine samostalnikov moškega spola ustreza v višenjskem narečju -i, v določenih položajih pa tudi -ə ali -Ø, kar pa je v *Dubanu* ponekod zapisano: *u tem gradi* 23, *ne placi* 97, *u Dednemdol* 40, *u mejst* 90, zelo pogosto pa ostaja knjižna oblika: *izviru* 26, *ne čelu* 28, *u blevu* 35, *bovniku* 40 itd.

Zelo značilna za doljenščino, tudi višenjsko, sta dvoglasniška ie in uo, ki ju Višnjanci in okoličani govorijo celo, kadar uporabljajo knjižni jezik, toda zapisovalka ju dosledno zapisuje z e oz. o: *more* 17, *prastor* 19, *padobna* 19, *ženska* 19, *nesreč* 23, *začel* 24.

Preglaševanje knjižnega a-ja za prednjenebniki (t, d, n, z, bolj redko tudi za l in lj) je v višenjskem narečnem področju že bolj redko, vendar ga je zapisovalka sorazmerno pogosto "ujela": *te stara* 38, *nezadje* 19, *zepiskal* 26, *de* 69, *ne Peščejak* 109 - pogosto pa se v isti zgodbi bereta obe obliki, npr. *de* : *da* 37, *nezaj* : *nazaj* 47. Zapis *berovnice* je najbrž napaka.

Upad nenaglašanih i-jev, u-jev pa tudi izjatovskih e-jev je v narečnem govoru zelo pogost: *bla* 19, *pr* 19, *žvali* 32, *ldjé* 23, *skira* 27, v *Dubanu* pa so večkrat navajane povsem knjižne oblike: *bila* 24, *pri* 94, *ali* 94 itd.

Med soglasniškimi premenami je morda najbolj opazna nj > j: *Višjane* 18, *živleje* 29, *svetija* 29, *kój* 33, *pr ličkaj* 79, *ne jen jiv* 102. V *Dubanu* pa so tudi pretirano knjižni zapisi: *k njemu* in *njega* 27, *pr svinjab* 35, *zanjga* 37 itd.

Po "šegi" knjižnega pravopisa se v *Dubanu* zapisuje tudi er, ki se v obeh jezikovnih sistemih izgovarja /ir/: *cter* 23, *cerkvé* 28, 38, *vera* 35, *kjer* 27, 32, *bergle* 40 in *bermat* 92. Po fonetičnem pravilu zapisovanja so pravilne oblike zelo redko zapisane, npr. *mirca* 61, *vira* 95.

Jezik zgodb v *Dubanu* je največkrat mešanica narečja in knjižnega jezika, in sicer tako, da v enih prevladujejo narečne značilnosti, v drugih pa knjižne. Zgodbe v zadnjem razdelku so avtorske in v knjižnem jeziku, zato kraj zapisa ni naveden (krajevna lokacija je izpadla pri 80. zgodbi). Moti, kadar je naslov knjižen, besedilo pa predvsem narečno (20, 53, 69, 73, 74, 80 itd.). Odgovorna za to je tudi urednica. Moti tudi nekaj preveč knjižnih besed: *kratkoblačniki* 24, *akrog* 37, *čez mnogo*, *vrečo* 51, *izmed* 42. Iz drugega narečja bo pač *rešt*, v slovarčku *rešat*, prav pa je *rejšit/rejšat*, *išeja* 51 in najbrž tudi *grašina* 64, *mòv*, *dé vja* - pomen nejasen.

Na nekaterih mestih imajo besede *Dubana* zapisan tudi naglas. Naglasniki so trije: ˘ in ˆ, zadnji zelo redek (*upelêla* 69). Ugotoviti se da nekaj pravil za postavljanje naglasnih znamenj:

1) Zaradi različnosti od knjižnih: *ugə̀nù* 25, *lepgà* 53, iz *Višje Garé* 45, *kazé* 82, *grdé* 27. Zapisov tega tipa je veliko, dosti je nedoslednosti: *pekù* 25 : *peku* 120; *pršù* 26 : *pršu* 27, 39; *astāv* 69 : *astav* 70; *lɔpù* 69 : *lɔpu* 70; *pazim* 79 : *pazim* 82, 85, *kasi* 92 : *kasil* 92.

2) Zaradi knjižne ali narečne enakopisnosti: *damā* 'doma', *trapá* 25 'hodi', *velik* 124, *zetù* 118, *basí* 77, *šivála* 19, *kój* 33 'konj' itd. Tudi v tej skupini so enake besede včasih brez naglasa (*dama* 33, 34; *čakala* 19).

3) Pri glasovno močno spremenjenih besedah, ki jih ni mogoče nasloniti na knjižno obliko: *atù* 25 'hotel' (glagol), *jəgáva* 91 'njegova', *jó* 'njo', *ldí* 56, *klapóc* 35, *rimaje* 37, *prédiga* 'predenij' 112, *jəmà*.

4) Včasih nekatera lastna imena: *Koščáni* 26 : *Koščan* 137, *pod Višjo Garó* 40; citati: *Maréja* 38 (vzhodna dolenjščina), *neséte* 129 (gorenjsko).

Ker se narečni naglas najlaže določa na podlagi knjižnega, so naglasniki pogosto odveč: *u rakàh* 54, *səvéde* 92, *prvézan* 58, *rakáv* 101, *zapél* 91, *paslušav* 92, *pod nebù* 31, *se azrè* 25, *žédn* 116 itd.

Dubanu je dodan tudi besedilni slovarček z nekaj več kot 220 iztočnicami. Za bralca bi bili boljši taki slovarčki pod posameznimi besedili, kot je v nekaterih knjigah v zbirki *Glasovi*, na koncu knjige pa bi v skupnem slovarju lahko bil natančneje zapisan narečni izgovor. V slovarčku je marsikaj odveč, marsikaj je neurejeno, marsikaj je narobe in nekatere oblike manjkajo - predvsem pa se vidi odsotnost strokovne uredniške roke.

V slovarček bi morale biti sprejete besede in skupinke (frazemi), ki jih knjižni jezik ne pozna ali so se iz njega že umaknile, ter izrazi, ki so zaradi glasovnih sprememb ali pomenskih posebnosti težje razumljive. Enote besednega zaklada, ki so razložene v slovarjih knjižnega jezika, načelno ne sodijo v glosarje.

V besedilni slovarček vsekakor ne sodijo splošno knjižne besede kot: *ledina*, *bitrca*, *prplavalo*, *stanovitna*, *sorta*, *lista*, *žandar*, *žlabtniki*, *kral*, *zob dort*, *vse sorte*,

po doméh, pa četudi so kdaj glasovno rahlo spremenjene. Odveč je tudi večina nižje pogovornega ali neknižnega pogovornega besedja, kot je: *škarpa, šlajer, špaga, špeh, cimperček* (prav: *cimprčək*), *cegu, štale, šuštar, žegnan, štant, štirna, štrudelj* (prav: *štrudl*), *jager* (prav: *jagər*), *truga, lampa, korba, lustr, marela, fabrika, farovž, fejš, furman, gauge, grabn, jesih, gank*, verjetno tudi *kikle, kouter* (prav: *koutər/koutər*) in *kembl, kšeft*.

Nepotrebne so tudi nekatere besede, ki se od knjižnega jezika ločujejo le po upadu: *pr, ukral, prprav, prdene, naplel, namalan*, verjetno pa tudi one z u < o: *šula, šu*.

Glasovno zelo oddaljene so oblike z j < nj: *fəmə 'njemu', ja 'jo', jō 'njo', jem 'njem', igā 'njega'*, toda teh besed v slovarčku ni, manjka pa tudi *pu 'pol'*.

V besedilni slovarček je kot iztočnice potrebno sprejeti besedilne, ne pa slovarske oblike: poleg *ačesi 'očesi'* zato tudi *akū 'oko'*, poleg *dūma* tudi *damā 'doma'*, poleg *atrūk* še *atrək* in *atróc*, in vsako obliko uvrstiti na svoje abecedno mesto. Zdaj so *ldjē* navedeni samo kot različica iztočnice *aldjē*, oblika *ldī* pa sploh ni sprejeta.

Oblikoslovno ali pisno napačne nenarečne so iztočnice: *futrati, porajtati, našviniti, šnofljati, ratati - krapec, trigel, razpurek, skep, ubərən, fertašček* - vse bi bilo potrebno popraviti že v besedilih, saj se mora slovarček skladati z besedjem le-teh.

Najbolj težavno je uslovarjati večbesedne iztočnice. V slovarček sodijo samo skupinke, ki jim je težko določiti abecedno mesto: (*u*) *ledīn* je uvrščeno pod L, bolje bi bilo pod U (oklepaj je povsem odveč), tako kot je *ob kedni* pod O in *na gost* pod N. *Sta za čez nuč prasila* bi bilo primerno navesti še tudi pod Č in/ali N, *se je nazaj držala* pod N in D, *je imela čez* pod I in Č.

Prostih besednih zvez, ki se pomensko ne razlikujejo od pomena svojih sestavin, ni potrebno uvrščati v slovarček, lahko pa je vsaka sestavina navedena na svojem abecedno določenem mestu: *da dūma* (1. in 2.) (oblika *damā* manjka), *čist fertik* (2.), *bud zob* (0), *kapajska Marija* (1.), *nkul več* (1.), *pr jem* (2.), *bavnī (konj)* (1.), (*u*) *unmu staletji* (2.); *dé vja* je v dolenjščini nemogoče, morda je pravilni naglas *de vjā* 'da bi ja', toda to je ljubljansko.

Pogosto je napačni naglasnik: namesto krativca bi moral stati ostrivec v: *cūg, abgavarī, zakrič, rēštnga, šlingarce* itd.; namesto ostrivca na *smū* pa krativec.

Ponekod bi se dale izboljšati razlage: jejža = ježa, ruša; *ribte* = jedi; *ruklnu* = streslo; *zgajal* = zganjali, počeli; *šica* = Sušica, kraj pri Muljavi; *kapsl* = požirek, manjša količina žgane pijače; *krahrle* = brezalkoholna osvežujoča pijača iz sodavice.

Za večjo preglednost bi morala biti vsaka neprva vrstica razlage vsaj za eno črko zamaknjena proti desni.

Summary

The Language in "Duhan iz Višnje Gore"

By publishing works written in dialect, the "Glasovi" collection broadens the ethnological horizons of modern creative folk writing, and presents modern creative folk writing in a broader ethnological context while opening up interesting linguistic issues. For transcribing phonemes one can use the letters of the literary language, two-character letters or special

signs which should not be too numerous for popular use. In "Duhan iz Višnje Gore" by Mihaela Zajc-Jarc the sound for the reduced vowel is used, though it is left out before sonants. However, before *r* it is several times transcribed with *a* (*umaru*), and quite often with *e*, which is of course wrong. The bilabial *ɥ* is usually transcribed with *v* (*dav*), sometimes with *u* (*autocejsta*); when it is pronounced as *u*, it is also transcribed with *u* (*šu*). Since "Duhan" does not take into account the assimilation of voiced consonants, consonant groups must be pronounced the standard way, even though it would be useful to register this assimilation at least in the middle of a word (*muskontar* instead of *muzkontar*). The sound group *-er-*, pronounced */-ir-/* in the standard language, is rarely transcribed phonetically (*mirca*). A major flaw is the complete disregard of the diphthongs *ie < e* and *uo < o*, which natives of Lower Carniola frequently use even when speaking the standard language. The variants *a < o*, *u < o*, *ej < e* and partially *-i/-Ø < -u* are apparent in the book's language, but are used rather inconsistently. There is a mixing up of dialectal and literary forms not only in the same story, but also in the same word (*atrok*, genitive plural).

Though the use of stress marks *˘* and *ˆ* is justified in the case of standard words spelled in the same way and in the case of obscure or unknown dialectal words, it is often unnecessary and unsystematic.

A small dictionary at the end of each story would be helpful, while the comprehensive dictionary at the end of the book could give a phonetically detailed description of dialectal pronunciation. This dictionary should encompass words and expressions that have never been or are not any more part of the standard language, or which are hard to understand because of phonetic changes or changes in meaning. The popular, colloquial, non-standard words which are covered by traditional dictionaries of the literary language are often superfluous.